

Павло Богацький (1883–1962) – письменник, літературознавець, журналіст, редактор, літературний і театральний критик, видавець, педагог, січовий стрілець і пластовий діяч. Його ім'я маловідоме широкому загалу і згадується в контексті розмов про журнал «Українська хата», ідеологом якого він був упродовж 1909–1914 років, і тоді, коли йдеться про еміграційні часописи «Нова Україна» (Прага) й «Український вісник» (Берлін), де тривалий час цей винятковий інтелектуал був членом редакційних колективів.

Багатогранна спадщина багатьох митців-емігрантів інтенсивно повертається в Україну, тоді як біографія і діяльність Павла Богацького відображена в нечисельних публікаціях останнього часу. Між іншим, він був відомим бібліографом (упродовж 1923–1929 років публікував щорічні бібліографічні огляди праць із шевченкознавства); упорядником найповнішого видання творів Григорія Чупринки (1926) і збірки політичних творів Михайла Драгоманова (1937); автором студій «Сучасний стан світового мистецтва» (1923), «Нові літературні прямуння», «До історії критичного видання «Кобзаря» Т. Шевченка» (1925), «Нове про Шевченка» (1929), ««Кобзар» Т. Шевченка за сто років. 1840–1940» (1942), численних літературно-критичних заміток і рецензій. Є в доробку Павла Богацького і довідкове видання, підготовлене вже в еміграції, – «Мала літературна енциклопедія», початок роботи над якою припадає на час перебування упорядника в таборах для інтернованих осіб.

Любомир Винар з Кентського державного університету (США) зауважив про т.зв. «Ді-Пі період чи депівський період»: «Це був короткий, але переломний час в українському науковому житті <...>, що тривав лише 7 років: від 1945 до 1952» [1, с. 60]. Тут концентрувалися значні сили української еміграції, які в складних умовах продовжували наукову працю. «У сьогоднішніх трагічних для нашої нації часах, – писав про тогочасні проблеми української науки Володимир Кубійович, – український вчений повинен в першу чергу займатися не цими проблемами, які йому особисто любі і милі, а цими, які сьогодні зв'язані з потребами нації. Серед соток проблем повинен український вчений присвятити свій труд в першу чергу тим, на розв'язку яких жде нація й сучасне життя» [2, с. 9.]

Зрозуміла річ, еміграційне середовище відчувало брак синтетичних наукових праць, в тому числі і літературознавчих. Тож праця над укладанням «Малої Літературної Енциклопедії», відомості для якої Павло Богацький зібрав з доступних йому в еміграційних умовах джерел, розпочалася 1948 року в Міттенвальді і закінчилася на околиці австралійського міста Вуллонгонг в 1950 році. До співпраці над енциклопедією долучилися Володимир Дорошенко і Євген-Юлій Пеленський, котрі внесли свою коректу в рукопис і яким упорядник висловив у вступному слові подяку за допомогу і братню підтримку.

На жаль, упорядкована вченим енциклопедія так і залишилася в рукописі. Іншим енциклопедичним виданням, створеним науковцями-емігрантами,

пощастило більше: 16-томна «Мала українська енциклопедія» Євгена Онацького друкувалася у Буенос-Айресі протягом десяти років (1957–1967), два томи «Азбуковника» Богдана Романенчука побачили світ у Філадельфії відповідно 1969 і 1979 року. «Мала Літературна Енциклопедія» Павла Богацького видана тільки через півстоліття стараннями Левка Богацького – сина відомого вченого (Сідней, 2002) [3] і перевидана в наші дні видавництвом «Трек» (Дрогобич, 2013) [4]. Доречно буде наголосити, що до книжкової серії «Із словникової спадщини» Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, покликаної здійснити перевидання раритетних термінологічних словників, інтелектуальна праця Павла Богацького не ввійшла. Однак, незважаючи на віддаль у часі і просторі, вона, на думку Федора Погребенника, цінна і важлива для пізнання естетичного і громадсько-культурного функціонування художнього слова, має історико-культурне і навчально-педагогічне значення [5, с. 6].

Задумувалася енциклопедія як «<...> скромний довідник для тих, хто в наших тяжких умовах життя (мова йде про еміграцію. – Авторка) цікавиться українською мовою і літературою і взагалі історією та формами слова» [3, с. 4]. Сам упорядник зізнавався, що вибирати було ні з чого, але конче треба було запропонувати шкільній молоді, позбавленій вільного доступу до підручників, довідник, яким можна було б скористатися при вивченні рідної та світової літератур [3, с. 4]. Тож головним його завданням були типологізація, класифікація і систематизація масиву знань з літературознавства, мовознавства і фольклористики.

Ідею створити довідкове видання, що містило б найістотнішу інформацію з літературознавства і суміжних наук, підказали Павлові Богацькому його вихованці. Саме їм, «<...> любим учням, які піддали <...> думку й додали охоти зробити те, що зроблено» [3, с. 5], присвятив упорядник свою книгу. Орієнтація на школярське юнацтво була зумовлена викладацькою практикою вченого, котрий мав досвід педагогічної праці в Українській Гімназії та Українській Учительській Семінарії в Міттенвальдському таборі. Однак уже в процесі роботи над енциклопедією Павло Богацький, орієнтуючись загалом на культурну українську людину в екзилі, змушений був вийти за рамки шкільництва. Позбавлені української наукової книжки емігранти, отримавши енциклопедію, мали б можливість поновити свої літературознавчі знання, отримати нову інформацію про літературне життя в еміграції, ознайомитися з уривками текстів українських письменників і класиків світової літератури. Якоюсь мірою енциклопедія мала би відіграти роль культурного фактору гуртування освіченого емігрантського середовища, основним покликанням якого було цементування всього українства за кордоном.

Павло Богацький був свідомий того, що нічого нового не запропонував тогочасному інтелектуалові, оскільки обрана ним форма фіксації, зберігання і впорядкування літературознавчого знання виникла не на порожньому місці. Не випадково у вступному слові він згадав незакінчену «Літературну енциклопедію», підготовлену за редакцією Миколи Скрипника в 1932–1934 роках, першу видану українською мовою у Львові тритомну «Українську Загальну Енциклопедію: Книгу знання» (1930–1933) за редакцією Івана Раковського й «Енциклопедію Українознавства» за редакцією Володимира Кубійовича, перший том якої побачив

світ 1949 року. Із цих видань Павлові Богацькому була доступна тільки львівська «Українська Загальна Енциклопедія», звідки взяв усе, що відповідало його меті. Щоправда, це не було механічне копіювання словникових статей. Упорядник часто поширював відомості про те чи інше поняття, доповнював більш розлогими прикладами.

Гаслова частина енциклопедії охоплює 232 сторінки, де проінтерпретовано півтори тисяч понять. Більшість словникових статей про літературознавчі, мовознавчі та мистецтвознавчі поняття і категорії враховують тогочасні наукові досягнення. Статті різні за обсягом, що пояснюється установками упорядника.

Коментуючи окремі терміни, Павло Богацький широко посилався на праці українських *літературознавців* Леоніда Білецького, Степана Гаєвського, Остапа Грицяя, Сергія Єфремова, Євгена-Юлія Пеленського, Володимира Радзиковича, Степана Смаль-Стоцького, Дмитра Чижевського, Юрія Шереха; *теоретиків та істориків літератури, літературних критиків* Миколи Гнатишака й Олександра Лотоцького; *фольклористів та етнографів* Володимира Гнатюка, Філарета Колесси, Михайла Максимовича, Павла Чубинського; *мовознавців* Бориса Грінченка, Миколи Грунського, Василя Сімовича, Івана Шалі; *мистецтвознавців* Якова Гніздовського, Святослава Гординського, Зиновія Лиська, Ярослава-Богдана Рудницького; *дослідника історії української преси* Аркадія Животка; *істориків* Дмитра Антоновича й Ольгерда Бочковського і багатьох інших.

Подаючи ілюстративний матеріал до понять, упорядник відкриває реципієнту розмаїтий художній світ репресованих чи заборонених у СРСР українських письменників, а також тих митців, котрі розділили з ним емігрантську долю: Олексі Влизька, Михайла Драй-Хмари, Миколи Зерова, Юрія Клена, Юрія Косача, Богдана Кравціва, Романа Купчинського, Сергія Ледянського, Євгена Маланюка, Олександра Олеся, Тодося Осьмачки, Уласа Самчука, Миколи Філянського, Спиридона Черкасенка й інших. Осібне місце займають твори письменників давньої доби («Слово о полку Ігоревім», митрополита Іларіона, Мелетія Смотрицького, Іоанікія Галятовського, Лаврентія Величковського й інших).

Вагому наукову цінність мають матеріали, взяті як ілюстративний матеріал з таких еміграційних українських літературно-мистецьких *часописів*, як «Рідне слово», «Орлик», «Літературно-науковий вістник», «Хоро», «Арка» й інші.

З-поміж особливостей наукового видання варто назвати увагу Павла Богацького до маловідомих у наш час термінів. Серед них: *автографія* [3, с. 9], *адонік* [3, с. 10], *акантологія* [3, с. 10], *антитип* [3, с. 21], *мімодрама* [3, с. 127], *неогелленізм* [3, с. 137], *неографія* [3, с. 138] тощо. Окремі звичні для нашого сучасника категорії отримали оригінальне тлумачення. Наприклад:

Еротизм (гр.) – повсякчасне думання про кохання; літературний напрямок, предметом якого є статеві любов; статевий гін [3, с. 79].

Еротика (гр.) – пісня кохання; первісно: любовна лірика, що оспівує кохання поета; пізніше: твори, що їх темою є зміслове кохання, яке під пером деяких письменників переходить у порнографію [3, с. 79].

Єрчик (ст.-слов.) – знак пом'якшення – Ъ, ь [3, с. 80].

Журналістика (фр.) – денникарство [3, с. 82].

Енциклопедія Павла Богацького, крім даних філологічних наук, подає відомості про інші культурні досягнення людства, зокрема іншомовні ідіоми. Наприклад:

Alla burleska (іт.) – у стилі бурлески, жартівлива, жартома, розпустливо [3, с. 16].

Alla cossaka (іт.) – у стилі козака [3, с. 16].

Errata (лат.) – похибки друкарські, що їх подають в кінці книги [3, с. 79].

Idée fixe (фр.) – постійна думка, з'єднана з певною поетичною уявою, близько до вагнерівського – *Leitmotiv*-у (провідного мотиву) [3, с. 87].

Привертає увагу і тлумачення окремих іншомовних слів:

Ноншальянція (фр.) – недбайливість, байдужість, неухважність [3, с. 139].

Тушувати (фр.) – не розголошувати чогось, промовчати, зам'яти щось [3, с. 214].

Хрія (гр.) – реторична упорядкована форма казання; опрацювання певної теми; шкільна праця [3, с. 231].

Чимало словникових статей побудовані однотипно, містять точні фактичні відомості, іноді – занадто щільну інформацію й оцінку певних явищ. Незрідка трапляються і лакуни, переважно непослідовне використання написання мовою оригіналу іншомовних термінів, відсутність потрібних ілюстрацій з художніх текстів до окремих понять.

Найменш вдалими сам Павло Богацький вважав подані матеріали про літературно-мистецькі напрями й угруповання, які потребували більш докладних і вичерпних студій. Зробити це напередодні від'їзду до Австралії, та ще й в умовах відсутності бібліотек чи якихось інших джерел, не було змоги. Тож упорядник визнавав наявність у своїй праці «на коліні» помилок, хиб і недопрацювань. Хоча в енциклопедії можна знайти достатні відомості, наприклад, про Бібліотеку Конгресу у Вашингтоні [3, с. 31], *Братство тарасівців* [3, с. 208], *Літературний гурток «Гляду»* [3, с. 163], *Мистецький Український Рух* [3, с. 135], *Українську школу в польській літературі* [3, с. 214–215], *Харківську школу романтиків* [3, с. 226–230] тощо.

Сучасному реципієнтові може видатися, що традиційно укладена «Мала Літературна Енциклопедія» Павла Богацького є рудиментом попередньої епохи, що вона втратила своє первинне призначення і вже не задовольняє ті вимоги, які висуває сучасний інтелектуал до подібних видань. Тим паче, що сьогодні широко доступні електронні енциклопедії, які користуються все більшим попитом. Однак варто наголосити, що в просторі аналізованої енциклопедії цікаво знаходити щось незрозуміле, а то і несподіване. Наприклад, *сфйкання* – це не сердите бурчання, а вживання «БІ» згідно офіційного російського правопису [3, с. 80]. *Рептилька* не має ніякого відношення до плазунів, бо це газета, що служить тому, хто їй платить [3, с. 178]. *Словолитня* – це не безупинне говоріння, а установа, яка виготовляє шрифти для ручного набору [3, с. 198]. А *Великоднім островам* в енциклопедії названо острів Пасху, де розмовляють мовою *рапа нут* [3, с. 175]. На питання «Який стилістичний ресурс фонетичного рівня використав автор такого рядка: «На горі араратській корова порола рогами?» наш сучасник відповів: «Какофонія». В енциклопедії

Павла Богацького її названо *тавтацизмом* [3, с. 207]. Жоден сучасний молодий здобувач наукового ступеня не знає, як готуватися до *ригорузу*, допоки йому не пояснити, що це звичний іспит на академічний титул доктора якоїсь науки [3, с. 181].

Історія укладання і видання «Малої Літературної Енциклопедії» є наочним прикладом специфіки наукової праці українських учених за кордоном, водночас це вагома частина української культурної історії, яка продовжує сприяти розвитку наших знань про культуру. Художню й інтелектуальну спадщину Павла Богацького необхідно належно осмислити, і запропонована стаття – одна з небагатьох спроб у цьому напрямі.

Література:

1. Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952 / Л. Винар // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2007. – Вип. 9. – С. 60–71.
2. Кубійович В. Сучасні проблеми української науки / В. Кубійович // Сьогочасне й минуле (Мюнхен). – 1948. – Ч. 1. – С. 5–17.
3. Мала літературна енциклопедія / склав. П. Богацький. – Sydney: [б.в.], 2002. – 244 с.
4. Мала літературна енциклопедія / уклад Павло Богацький; відп. ред. і упоряд. Олег Баган. – Дрогобич: Трек, 2013. – 260 с.
5. Погребенник Ф. Післямова до «Малої літературної енциклопедії» Павла Богацького / Ф. Погребенник // Мала літературна енциклопедія / склав. П. Богацький. – Sydney: [б.в.], 2002. – С. 6–7.

Руснак Ірина Євгеніївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка

ГУЛЯК
Анатолій,
НАУМЕНКО
Наталя

СУТНІСТЬ НАЙМЕНУВАНЬ
ХУДОЖНІХ ТРОПІВ У
«МАЛІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»
ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

У статті розглянуто інтерпретації літературознавчих термінів на позначення художніх тропів за «Малою літературною енциклопедією» Павла Богацького. Показано, що наукові концепти, які відрізняють авторські тлумачення термінології від загальноприйнятих, дозволяють не лише спостерегти нову грань у термінові як такому, а й увиразнити бачення прийомів художньої мови в аналізі окремого поетичного твору.

Ключові слова: термінологія, енциклопедія, доробок П. Богацького, епітет, порівняння, метафора, літературний твір, критичний аналіз.